

*Katarzyna Tomaszek*¹

Katedra Psychologii, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Patologiczna obsesja w relacjach intymnych – charakterystyka zjawiska uporczywego nękania

Streszczenie

Stalking w polskiej terminologii określany jest jako „uporczywe nękanie”, „obsesyjne podążanie”, patologia miłości czy rodzaj emocjonalnego i psychicznego prześladowania. Zjawisko to oznacza świadome, celowe i złośliwe prześladowanie drugiej osoby, co niszczy jej poczucie bezpieczeństwa i budzi strach oraz poczucie zagrożenia. Stalker to określenie stosowane dla sprawców prezentujących tego typu zachowania. Zachowania prezentowane przez sprawców są zróżnicowane tj. od uznawanych przez postronnego obserwatora jako niegroźne i nieszkodliwe m.in. dawanie niechcianych prezentów, kwiatów, czy wysyłanie listów, e-maili; po jawne grożenie ofierze, czy akty przemocy. W skrajnych przypadkach zachowania stalkera mogą doprowadzić do gwałtu, czy nawet zabicia ofiary. Eksploracja tego złożonego zjawiska jest szczególnie ważna z uwagi na szereg negatywnych konsekwencji zdrowotnych, psychospołecznych i ekonomicznych, jakie ma ono dla ofiar. Celem artykułu jest integracja wiedzy teoretycznej i empirycznej dotyczącej problematyki uporczywego nękania. W artykule zaprezentowano charakterystykę i typologię sprawców tego przestępstwa, teorie wyjaśniające jego przyczyny oraz jego wielowymiarowe konsekwencje dla ofiar obsesyjnego prześladowania.

Słowa kluczowe: stakling, stalker, uporczywe nękanie, obsesyjna miłość, obsesyjne podążanie

Pathological obsession in close relationships – the characteristic of the stalking phenomenon

Abstract

Stalking is defined as obsessive harassment, obsessive following, emotional violence, or pathology of love. Stalking is defined as “the wilful, malicious, and repeated following or harassing of another person that threatens his or her safety”. A stalker is an individual who stalks or engages in these behaviours. The constellation of behaviours associated with stalking can cover a wide range of activities that may not particularly be threatening to the uninvolved observer, for example: giving unwanted gifts or flowers, sending letters, e-mails. However, it may involve written or implied threats and acts of violence. The most severe stalker behaviours may lead to rape or murder. Exploration of stalking is important because of its serious negative consequences for the victims, such as mental, health, social, and economic problems. The aim of the article is the integration of theoretical and empirical

¹ Adres do korespondencji: katarzyna.tomaszek@up.krakow.pl

knowledge about stalkers. The article includes the characteristics and typology of stalkers, ethology theories connected with this crime, and the consequences for victims.

Key words: Stalking, Stalker, Obsessional following, Obsessional harassment

Wprowadzenie

Zjawisko uporczywego nękania (ang. *stalking*) stanowi poważny problem społeczny i prawny, gdyż zdaniem niektórych badaczy sukcesywnie narasta i dotyka coraz większej grupy ludzi w różnym wieku (Weller, Hope, & Sheridan, 2013). Najczęściej sprawcami tego rodzaju przestępstwa są bezrobotni, wyobcowani ze świata społecznego, samotni mężczyźni (Mullen, Pathé, & Purcell, 2000). Szacuje się, że jedynie ok. 15–20% sprawców to kobiety (Meloy & Boyd, 2003). Prowadzone w USA przez Tjaden & Thoennes (1998) badania wykazały, że ofiarami tego przestępstwa pada 1 na 12 kobiet (8.1%) oraz 1 na 45 mężczyzn (2.2%). Basile, Swahn, Chen, & Saltzman (2006) stwierdzili, że częstotliwość wiktyimizacji przestępstwem uporczywego nękania w grupie kobiet wynosi 1 na 14 (7%), zaś w grupie mężczyzn 1 na 45 (2%). Raport z narodowych badań nad przemocą seksualną i domową (The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey – NISVS) z 2010 roku podaje, że ofiarami stalkingu pada 1 na 6 kobiet i 1 na 19 mężczyzn (Black et al., 2011). Tylko w USA rocznie ma miejsce ok. 6.6 miliona przypadków tego zjawiska (Black et al., 2011). Statystyki przestępstw popełnianych w Wielkiej Brytanii i Walii wskazują, że ofiarami uporczywego nękania było 4,9% kobiet i 2,4% mężczyzn w ciągu ostatniego roku (Office for National Statistics, 2016).

W Polsce w badaniach prowadzonych na próbie ok. 1000 osób, prawie co dziesiąty badany (9,9%) wskazał, że był ofiarą nękania (Siemaszko, Gruszczyńska, Marczewski, Ostaszewski, & Woźniakowska-Fajst, 2010). Statystyki policyjne wykazują, że w 2016 roku stwierdzono 2342 przestępstw uporczywego nękania z art. 190a KK (Szopa, 2016). Dane kryminologiczne sugerują, że zjawisko to również w Polsce stanowi poważny problem społeczno-prawny. Złożoność tego przestępstwa (polietologia, mnogość motywów stalkerów, nieprzewidywalność i różnorodność zachowań sprawców czy ilość symptomów psychopatologicznych, które z nim współwystępują) powoduje, że również jego badacze tj. kryminolodzy, psychiatrzy i psycholodzy napotykają na znaczne trudności w jego precyzyjnej charakterystyce. Wieloaspektowość analizowanej problematyki potwierdzają funkcjonujące w literaturze określenia. *Stalking kryminogenny* to taki, w którym uporczywe nękanie łączy się z innymi formami łamania prawa takimi jak: kradzieże, rozboje, napaści na tle seksualnym, zabójstwa (Spitzberg & Cupach, 2007). *Cyberstalking* z kolei to wariant nękania, polegający na używaniu technologii informacyjnej, głównie Internetu i komunikatorów internetowych, przez pojedynczą osobę lub grupę osób, by prześladować inną osobę czy grupę osób (Spitzberg & Hoobler, 2002). *Pre-stalking* obejmuje działania nie wskazujące na patologię sprawcy, które początkowo w oczach ofiary nie są naruszeniem jej prywatności i traktowane są jako nieszkodliwe próby nawiązania przyjaźni czy relacji intymnej tj. telefony, składanie wizyt, pisanie, zbieranie informacji na temat ofiary, a które z czasem przekształcają się w zachowania łamiące prawo i stają się postrzegane przez ofiarę jako nękanie (Emerson, Ferris,

& Gardner, 1998). *Stalking by Proxy* dotyczy sytuacji, w których sprawca angażuje w nękanie osoby trzecie tj. przyjaciół, znajomych, dzieci; osoby te mogą wspierać działania sprawcy świadomie lub nieświadomie (Pathè, 2002). Eksploracja zjawiska nękania jest szczególnie ważna z uwagi na szereg negatywnych konsekwencji zdrowotnych, psychospołecznych i ekonomicznych, jakie ma ono dla ofiar.

Celem niniejszego artykułu jest integracja wiedzy teoretycznej i empirycznej dotyczącej problematyki uporczywego nękania. W artykule zaprezentowana zostanie charakterystyka i typologie sprawców tego przestępstwa oraz jego wielowymiarowe konsekwencje dla ofiar. Podjęcie tematu pracy zasadniczo wynika ze stosunkowo niewielkiej liczby psychologicznych opracowań, dotyczących tego zagadnienia na gruncie polskim.

Znaczenie terminu *stalking* w perspektywie prawnej i psychologicznej

Stalking pierwotnie odnoszony był do sytuacji patologicznego stosunku do znanych postaci z mass mediów i polegał na obsesyjnym podążaniu przez fana za swoim idolem, czyli gwiazdą filmową czy muzyczną. Aktualnie termin ten dotyczy również prześladowania osób niepublicznych. Zjawisko to w literaturze fachowej jest stosunkowo nowe i nadal brak wśród specjalistów akceptowanej przez wszystkich definicji (Jagessar & Sheridan, 2004). Trudności terminologiczne wynikają głównie z faktu, że nierzadko zachowania stalkera, analizowane w izolacji, nie przekraczają szeroko rozumianych norm społecznych i prawnych (Korkodeilou, 2014). Jednak w kontekście innych działań, mających na celu nękanie ofiary nabierają one charakteru patologicznego. Większość definicji uporczywego nękania zawiera kilka istotnych elementów wskazujących na charakterystyki sprawcy i jego zachowań:

1. motywy kierujące sprawcą (tj. działania nakierowane na wyrządzenie krzywdy, złośliwe i celowe);
2. formy zachowań prześladowczych (od zachowań akceptowalnych społecznie tj. dawanie niechcianych prezentów po zachowania naruszające prawo i zagrażające życiu ofiary tj. niszczenie mienia, pobicie, gwałt, zabójstwo);
3. okres trwania prześladowania i jego częstotliwość (dłuższy okres czasu tj. od 2 tygodni nawet do kilku lat, por. Lau & Paulhus, 2010).

Kryterium, które wyróżnia to przestępstwo na tle innych, jest uwzględnienie subiektywnych odczuć ofiary tzn. silnego strachu przed sprawcą lub obawy o własne bezpieczeństwo. W literaturze funkcjonują różne określenia stosowane jako synonimy uporczywego nękania tj. emocjonalna przemoc w relacji intymnej (Amar, 2006); obsesyjne podążanie za ofiarą (Meloy & Gothard, 1995); obsesyjne prześladowanie (Rosenfeld, 2000); jednostronne pragnienie (intymnego) kontaktu (Hirtenlehner, Starzer, & Weber, 2012); psychiczne torturowanie (Spitzberg & Hoobler, 2002); obsesyjna patologiczna miłość/zauroczenie (Forward & Buck, 1997); zaburzenie psychotyczne (psychoza, której symptomami są urojenia żywione na temat ofiary, Geberth, 1992, za: Canter & Ioannou, 2004); niepożądane przez ofiarę utrzymujące się zachowania (Langhinrichsen-Rohling & Rohling, 2000); uporczywe niechciane zaloty (Denison & Stewart, 2006); nękanie emocjonalne lub nękanie na tle emocjonalnym (Osica, 2008).

Z uwagi na fakt, że ok. 80% ofiar zna swego prześladowcę (Spitzberg & Cupach, 2007), zaś najliczniejszą grupą sprawców są aktualni lub byli partnerzy seksualni, coraz więcej specjalistów ujmuje to zjawisko jako formę przemocy domowej (Logan, 2010). Przemoc partnera intymnego (Intimate Partner Violece, ICV) obejmuje fizyczne, psychiczne oraz seksualne wykorzystanie lub wielokrotne wyrządzenie krzywdy ofierze przez aktualnego lub przeszłego partnera (Centers for Disease Control and Prevention, 2014).

Pierwsze wzmianki o stalkingu pojawiły się pod koniec lat 80. XX wieku w Stanach Zjednoczonych (Gallagher, 2002, za: Korkodeilou, 2016). W wielu krajach w tworzonych aktach prawnych nie pojawia się jednak to słowo (Korkodeilou, 2014). Termin ten w języku polskim zaczął być stosowany, gdy zaobserwowano przejawy tego zjawiska w naszym kraju w latach 90. XX wieku. Dopiero niedawno, bo w 2011 roku przestępstwo to zostało wpisane do kodeksu karnego. Zgodnie z ustawą z dnia 25 lutego 2011 roku stwierdza się „Art. 190a. § 1. Kto przez uporczywe nękanie innej osoby lub osoby jej najbliższej wzbudza u niej uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia lub istotnie narusza jej prywatność, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. § 2. Tej samej karze podlega, kto, podszywając się pod inną osobę, wykorzystuje jej wizerunek lub inne jej dane osobowe w celu wyrządzenia jej szkody majątkowej lub osobistej. § 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. § 4. Ściganie przestępstwa określonego w § 1 lub 2 następuje na wniosek pokrzywdzonego” (Dz.U. 2011 nr 72, poz. 381).

W kontekście zaprezentowanej powyżej prawnej definicji analizowanego terminu warto odnieść się do komentarzy do tego aktu prawnego. Wprowadzenie tej nowej regulacji do kodeksu karnego spotkało się z ostrą krytyką części specjalistów (Mrozek & Golińska-Konecko, 2015). Z jednej strony kontrowersje budziła sama zasadność kryminalizacji zachowania określanego mianem *stalkingu*. Zdaniem przeciwników tej nowelizacji nowe przepisy dotyczą sfery, która jest już chroniona przez normy obowiązujące w dotychczasowym systemie prawa. Wymienia się tu ochronę prawną wolności człowieka – prawo do życia w poczuciu bezpieczeństwa. W grupie aktów prawnych wskazywanych tutaj mieszczą się również: złośliwe niepokojenie (art. 107 KK); znęcanie się (art. 207 KK); groźba karalna (art. 190 KK); zmuszanie (art. 191 KK) (Mrozek & Golińska-Konecko, 2015; Furman, 2012; Mozgawa, 2012). Jak również takie normy prawne jak: naruszenie miru domowego (art. 193 KK); rozpowszechnianie twardej pornografii (art. 202 §3 KK); naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 KK); naruszenie tajemnicy korespondencji (art. 267 KK); kradzież cudzej rzeczy ruchomej (art. 278 KK) (Mrozek & Golińska-Konecko, 2015; Furman, 2012; Mozgawa, 2012).

Sprzeciw dotyczący wprowadzenia tych przepisów wynikał ponadto z faktu, że polski ustawodawca posłużył się sformułowaniami nieostrymi i utrudniającymi jednoznaczną ocenę znamion przestępstwa (Mrozek & Golińska-Konecko, 2015; Szelegiewicz, 2013). Wskazuje się tutaj na definicyjną niejednoznaczność m.in. terminów „nękanie” i „uporczywe”. Ostatecznie przyjęto powszechne rozumienie tych pojęć tj. „nękanie” oznacza „[...] ustawicznie dręczyć, trapić, niepokoić (czymś)

kogoś, dokuczać komuś, nie dawać chwili spokoju”, zaś „uporczywe” definiowane jest jako „[...] ciągły, nieustanny, stały, utrzymujący się długo, uciążliwy” (Szymczak, 1973, za: Szelęgiewicz, 2013: 66). Taka konstrukcja przepisów prawnych uwypukla powtarzalność zachowań sprawcy oraz skutek podejmowanych przez niego działań tj. przykrość odczuwaną przez pokrzywdzonego, wyrządzanie mu krzywdy, czy powodowanie dyskomfortu (Mrozek & Golińska-Konecko, 2015).

Wątpliwości budzi również zawarta w przepisie ochrona osób najbliższych dla pokrzywdzonego (nie jest jasne, kto może być taką osobą). Według ustawodawcy, pojęcie osoby najbliższej powinno być interpretowane w myśl przepisu art. 115 § 11 k.k. tj. *Osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu*. Zdaniem Mozgawy (2012) taka konstrukcja przepisu powoduje, że poza zakresem ochrony prawnej pozostaje osoba, nie będąca najbliższą w rozumieniu ustawowym, ale faktycznie związana z pokrzywdzonym, np. niemieszkająca wspólnie z pokrzywdzonym narzeczona, a także pozostająca z nim w tzw. związku partnerskim. Według Furman (2012) przepis jest tak zredagowany, że nie precyzuje, o jakie niebezpieczeństwo generujące poczucie zagrożenia może chodzić. Staręga (2012) zauważa ponadto, że ustawodawca umieszczając w przepisie określenie „uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia”, chciał obiektywizować skutek działań sprawcy. Jednak jak zauważa Kosonoga (2012), nie jest możliwe całkowite pominięcie jednostkowej podatności osoby nękaney na poczucie zagrożenia, tj. sytuacje w których osoby doświadczają poczucia zagrożenia, choć obiektywnie działania sprawcy nie spełniają znamion przestępstwa oraz sytuacje w których osoba nie czuje się zagrożona, choć działania sprawcy spełniają znamiona przestępstwa. Pomimo zasygnalizowanych niektórych wątpliwości dotyczących kształtu noweli do kodeksu karnego, większość specjalistów zgadza się, że penalizacja *stalkingu*, była krokiem słusznym i koniecznym, zwłaszcza w świetle rosnącej skali tego zjawiska w Polsce (Budyn-Kulig & Mozgawa, 2012).

W naukach społecznych *stalking* traktowany jest jako forma emocjonalnej przemocy (Amar, 2006), patologiczny wzorzec uporczywych zachowań (Budd & Mattinson, 2000), rodzaj psychicznego znęcania się nad drugą osobą (Spitzberg & Hoobler, 2002), czy terroryzm interpersonalny (Spitzberg, 2002). Cechą charakterystyczną tego przestępstwa jest swoista obsesja na punkcie drugiego człowieka, wyrażająca się silnym pragnieniem nawiązania z nim bliskiej intymnej relacji, pomimo wyraźnych sprzeciwów obiektu uwielbienia (Tjaden & Thoennes, 1998). Najszerszą definicję uporczywego nękania podaje Royakkers (Siemaszko et al., 2010). Autor ten charakteryzuje *stalking* jako „formę psychicznej napaści, w której sprawca w sposób powtarzalny i niepożądany przez ofiarę, burząc jej spokój, wdzierają się do sfery prywatności tejże osoby, z którą nic go nie łączy (albo już nie łączy) z pobudek wskazujących na uczuciowe podłoże działań” (Siemaszko et al., 2010, p. 46). Zjawisko to oznacza świadome, celowe i złośliwe „natarczywe nękanie”, inaczej prześladowanie drugiej osoby, przez wielokrotne i powtarzające się próby nawiązania kontaktu w świecie realnym, jak i wirtualnym, jak i wirtualnym, co realnie zagraża jej

poczuciu bezpieczeństwa i wywołuje u niej silny strach oraz poczucie zagrożenia (Kamphuis & Emmelkamp, 2001).

Marazziti, Falaschi, Lombardia, Mungai, & Dell'osso, (2015) zauważają, że dla stalkerów charakterystyczne jest obsesyjne zainteresowanie i pragnienie, by jak najszybciej osiągnąć intymność i bliskość z wybraną osobą. W efekcie zachowania, które podejmują generują silny lęk u ofiary, naruszają jej prywatność i ograniczają jej wolność. Autorzy ci zauważają, że sprawcy chcą „zbyt szybko” pokonać dystans dzielący ich z obiektem obsesji, wymuszając na ofierze zażyłość i intymność. W literaturze przedmiotu nie ma zgodności co do faktu, jak długi powinien być okres czasu, w którym mają miejsce obsesyjne zachowania sprawcy, by można mówić o tym zjawisku. Dressing, Gass, & Kuehner (2007) wskazują, że zachowania te muszą trwać minimum 2 tygodnie, przy czym częstotliwość tych zachowań jest różna od bardzo rzadkich prób kontaktu do nawet kilkuset dziennie (Spitzberg & Cupach, 2007). Badania pokazują, że w 46% przypadków sprawca próbował kontaktować się z ofiarą co najmniej raz w tygodniu (Baum, Catalano, Rand, & Rose, 2009).

Stalking definiowany jest również jako zjawisko z kręgu patologii miłości (Mullen & Pathé, 1994). Przystępstwo to ma bowiem często miejsce wówczas, gdy dochodzi do zakończenia związku, zaś jedno z partnerów nie zgadza się z tym faktem. Badania Baum et al. (2009) pokazują, że 3 na 4 prześladowane osoby są gnębione przez kogoś kogo znają, a 30% ofiar jest nękana przez aktualnych lub byłych intymnych partnerów. Inne dane zebrane na bazie badań 2 tysięcy osób w Niemczech pokazują, że 75,6% ofiar znało swego prześladowcę (w tym w 32,1% przypadków był to ich aktualny seksualny partner, 2,6% przyjaciel albo znajomy; 20,5% kolega z pracy; 9% klient czy kupujący, 1,3% członek rodziny) (Dressing et al., 2007). Forward & Buck (1997) wyodrębnili 4 okoliczności wskazujące na obecność w relacji „obsesyjnej miłości”. Osoba doświadczająca obsesji na punkcie drugiego człowieka: (1) jest zaabsorbowana całkowicie rzeczywistym lub wymarzoną kochankiem; (2) odczuwa niezaspokojoną tęsknotę za tym, by posiadać obiekt swojej obsesji lub być przezeń posiadany; (3) została odrzucona przez obiekt obsesji lub pozostaje on w jakiś sposób dla niej nieosiągalny fizycznie lub emocjonalnie; (4) z uwagi na odrzucenie podejmuje działania autodestrukcyjne.

Prześladowca z uwagi na odmowę ofiary w kwestii nawiązania relacji uruchamia szereg zachowań mających na celu odzyskanie utraconych względów. Jednocześnie brak reakcji ze strony ofiary powoduje intensyfikację zachowań stalkera (Fox, Nobles, & Akers, 2011). Niektórzy autorzy sugerują, że podobnie jak w sytuacji przemocy domowej, celem sprawców tego przestępstwa jest manipulacja i uzyskanie kontroli nad ofiarą (Brewster, 2003). Jednocześnie fakt, że ofiara może nie znać sprawcy odróżnia stalking od klasycznie rozumianej przemocy domowej. Douglas & Dutton (2001) porównując wyżej wymienione zjawiska wskazują, że stalking podobnie jak zjawisko przemocy domowej jest procesem, który podlega cyklicznym zmianom. Można tu wyodrębnić następujące powtarzające się cykle zachowań/fazy:

1. *Faza wstępna* w której ma miejsce tzw. budowanie napięcia. Wówczas sprawca prezentuje zachowania nie zawierające agresji, ale mające na celu nawiązanie intymnej relacji z obiektem np. nieustanne telefony w dzień i w nocy, wysyłanie sms-ów, czy listów za pomocą poczty elektronicznej.

2. *Faza kryzysu*, w której z uwagi na brak oczekiwanych efektów, ma miejsce kryzys i załamanie się nadziei na nawiązanie relacji intymnych. Zachowania sprawcy przyjmują wówczas bardziej agresywną formę np. groźby i fizyczne napaści.
3. *Faza skruchy* w której z uwagi na poczucie winy przeżywane przez sprawcę, mają miejsce próby przeproszenia ofiary tj. przesyłanie ofierze niechcianych przez nią prezentów i kwiatów.

Podejście procesualne do problematyki uporczywego nękania akcentuje znaczną dynamikę zachowań sprawcy i jego stosunkowo długi okres trwania. Badania pokazują jednocześnie, że im dłużej trwa nękanie ofiary, tym zachowania stalkera stają się coraz gwałtowniejsze i brutalniejsze (Douglas & Dutton, 2001). Niepokojące w świetle powyższego wydają się wyniki badań Baum et al. (2009), które wykazały, że 11% ofiar było nękanym przez 5 lat i więcej. Badania Skarżyńskiej-Sernaglii (2009) przeprowadzone w Polsce w 2007 roku pokazują, że średni okres nękania ofiary wynosił 18 miesięcy.

Dla większości ofiar stalkingu okres prześladowania trwał od kilku miesięcy do 2 lat. Wielu badaczy jest zgodnych, że zazwyczaj większość sprawców nęka swoją ofiarę przez okres od 2 do 4 tygodni, po czym zaprzestaje swych działań (Miller, 2012). Jeśli sprawca po tym okresie nadal kontynuuje prześladowanie ofiary, to zwykle trwa ono jeszcze przez okres od 6 do 12 miesięcy, a niekiedy nawet 76 miesięcy (Miller, 2012). Dłuższy czas trwania stalkingu wiąże się zwykle z wcześniejszą intymną relacją między sprawcą a ofiarą.

Westrup & Fremouw (1998) wskazują, że stalking powinien być definiowany przez pryzmat zachowań, jakie podejmuje stalker w celu zdobycia lub odzyskania intymnej relacji z ofiarą. Autorzy zwracają uwagę, że formy obsesyjnego nękania ofiary powtarzają się wielokrotnie i eskalują w kierunku agresji ukierunkowanej na zniszczenie obiektu uczuć. Sprawca, mający obsesje na punkcie danej osoby, śledzi swoją ofiarę. Stara się do niej zbliżyć przez pojawianie się w tych samych miejscach. Często zdobywa adres zamieszkania ofiary i krąży koło jej domu licząc na przypadkowy kontakt. Chcąc zbliżyć się do ofiary może wielokrotnie (nawet kilkadziesiąt razy na dobę) próbować kontaktować się z ofiarą za pomocą telefonu, czy poczty elektronicznej. Stalker może próbować również inicjować kontakt z rodziną, przyjaciółmi i znajomymi ofiary. Zdarza się, że podszywa się on pod kogoś lub pod samą ofiarę pisząc e-maile, logując się na portale internetowe w czyimś imieniu, czy dzwoniąc do miejsca pracy i przyjaciół. Sprawca stara się zdobyć jak najwięcej informacji o ofierze, jej preferencjach, jej prywatnym i zawodowym życiu. Nierzadko wykorzystuje do tego celu różnego rodzaju formy inwigilacji tj. robienie zdjęć z ukrycia, filmowanie z ukrytej kamery, podsłuch, śledzenie za pomocą GPS. Badania Baum et al. (2009) pokazują, że 10% ofiar zgłasza, że są obserwowane przez stalkerów używających systemu GPS, a 8% za pomocą kamer wideo czy urządzeń podsłuchowych. Sprawca, chcąc osaczyć ofiarę, może również rozpowszechniać w świecie wirtualnym i realnym, nieprawdziwe, obraźliwe i szkodliwe dla tej osoby informacje. Jednocześnie stalker, chcąc doświadczyć poczucia bliskości z ofiarą, może też zbierać przedmioty, które są z nią związane, lub stanowią jej własność. Z uwagi na nieustanne poczucie zagrożenia, ofiary boją się same wychodzić z domu, odbierać telefony, czy nawiązywać nowe relacje towarzyskie.

Niektórzy autorzy proponują, by zachowania prezentowane przez sprawców traktować jako kontinuum: od niegroźnego prześladowania po nękanie zagrażające życiu i zdrowiu ofiary (Sheridan, Gillett, & Davies, 2002; Yanowitz, 2006). Warto w tym miejscu zauważyć, że stworzony przez Canter i Ioanou (2004) wielowymiarowy model zachowań sprawców uporczywego nękania wskazuje na cztery główne style zachowań sprawców. Celem tej klasyfikacji jest stworzenie struktury zachowań pojawiających się w tym typie przestępstw, tj. odróżnienie typowych zachowań od tych, które pojawiają się rzadko. Każdy z wzorów behawioralnych wskazuje na dominujące motywy kierujące stalkerem i pozwala na określenie stopnia zagrożenia dla ofiary. Wyróżnione przez autorów dominujące wzory (style) zachowania sprawców uporczywego nękania to:

(a) **Seksualność** – sprawcy z urojeniami i stanami psychotycznymi; zazwyczaj nie znają osobiście ofiary. Formy zachowań sprawcy:

- wysyłanie niechcianych prezentów;
- przesyłanie listów i kartek za pomocą poczty tradycyjnej i elektronicznej;
- uporczywe nawiązywanie w komunikacji do seksualności (wysyłanie treści o charakterze seksualnym i obscenicznym, obnażanie się przed ofiarą, opisywanie w rozmowach aktów seksualnych);
- uporczywe poszukiwanie kontaktu; Kradzież osobistych przedmiotów należących do ofiary (np. bielizny, zdjęć);
- niszczenie rzeczy należących do ofiary;
- uporczywe podążanie za ofiarą (nachodzenie jej w domu i pracy);
- nielegalne wkraczanie do jej domu (włamanie do domu ofiary lub oszukanie osób postronnych, by wpuściły sprawcę do domu).

(b) **Intymność** – sprawca pragnie bliskości z ofiarą, głównym motywem działania są deficyty w poczuciu przywiązania, zaś próby nawiązania kontaktu mają na celu zmniejszenie dystansu między sprawcą a ofiarą. Formy działań sprawcy:

- rozpowszechnianie prywatnych informacji o ofierze (zdjęć, informacji o rodzinie, miejscu pobytu itp.);
- inwigilacja (uzyskiwanie prywatnych informacji o ofierze);
- szpiegowanie i podglądanie ofiary np. poprzez ukryte kamery, pluskwy, włamania na konta, podsłuchy;
- poszukiwanie danych dotyczących prywatnych szczegółów z życia;
- łamanie zakazu zbliżania się (sądowego lub uporczywe poszukiwanie kontaktu pomimo tego, że ofiara nie wyraża na to zgody);
- nadzór nad ofiarą.

(c) **Agresywność – destruktywność** – sprawca chce kontrolować ofiarę, dąży do zdobycia dominacji nad nią i konfrontacji z nią. Formy działania:

- grożenie zranieniem, śmiercią lub pobiciem (groźby dotyczą zrobienia krzywdy ofierze lub jej bliskim);
- dążenie do bezpośredniej konfrontacji z ofiarą (w sytuacji spotkania twarzą w twarz straszenie ofiary bronią, popaleniem, okaleczeniem nożem, pobiciem);
- przemoc fizyczna.

(d) **Posiadanie** – sprawca początkowo poszukuje bliskości z ofiarą ale z czasem zaczyna dominować potrzeba kontroli nad ofiarą. Formy działania:

- próby nawiązywania kontaktu z ofiarą pomimo interwencji policji;
- nachodzenie ofiary w domu, pracy, śledzenie jej (pieszo lub samochodem);
- grożenie bliskim ofiary (zranieniem, śmiercią);
- publiczne zniesławienie ofiary poprzez rozpowszechnianie obraźliwych, nieprawdziwych lub naruszających sferę intymną informacji (m.in. rysunki, karykatury, graffiti przedstawiające ofiarę);
- grożenie popełnieniem samobójstwa, jeśli ofiara nie zgodzi się na propozycję spotkania/związku.

Tabela 1. Kryteria uporczywego nękania

CECHY CHARAKTERYSTYCZNE
1. Obsesja na punkcie drugiego człowieka wyrażająca się silnym pragnieniem nawiązania z nim bliskiej intymnej relacji pomimo wyraźnych sprzeciwów „obiekту uwielbienia”.
2. Uporczywe zachowania (intencjonalne, wielokrotne, ciągłe i trwające przez dłuższy okres czasu) mające na celu odzyskanie lub nawiązanie intymnych relacji w świecie realnym i/lub wirtualnym, w tym: (1) uporczywe telefony do ofiary; (2) niepokojenie ofiary poprzez wysyłanie listów, SMS-ów oraz e-maili (do kilkuset dziennie); (3) wręczanie lub wysyłanie ofierze różnych niechcianych prezentów (od wulgarnych po nieprzyzwoicie drogie); (4) nieustające składanie propozycji spotkań o różnym charakterze i zaczepianie w miejscach publicznych; (5) inwigilacja poprzez śledzenie i podglądanie ofiary, zakładanie podsłuchu, robienie zdjęć i nagrywanie z ukrycia oraz przeszukiwanie jej rzeczy osobistych; (6) szantaż emocjonalny; (7) przemoc psychiczna (groźby i obelgi pod adresem ofiary dotyczące zranienia, podpalenia, zabicia ofiary, poniżanie ofiary, manipulowanie jej przyjaciółmi oraz bliskimi); (8) przemoc fizyczna (gwałty, pobicia, morderstwa); (9) przemoc elektroniczna (włamywanie się na konta internetowe, bankowe, kradzież tożsamości, podszywanie się pod ofiarę celem jej zdyskredytowania w oczach najbliższych); (10) włamania do domu ofiary, kradzież rzeczy osobistych, niszczenie mienia.
3. Główny motyw działań – celem sprawców tego przestępstwa jest osaczenie ofiary, doprowadzenie jej do stanu wyczerpania psychicznego i/lub fizycznego, manipulacja i uzyskanie pełnej kontroli nad ofiarą.
4. Relacja między sprawcą a ofiarą – najczęściej sprawca jest aktualnym lub byłym partnerem ofiary, rzadziej ofiara nie zna sprawcy.
5. Subiektywna ocena działań sprawcy przez ofiarę – zachowania podejmowane przez stalkera realnie zagrażają poczuciu bezpieczeństwa i wywołuje u ofiary silny strach i poczucie zagrożenia.

Źródło: opracowanie własne, na podstawie: Mullen & Pathé (1994); Douglas & Dutton (2001); Björklund, Häkkänen-Nyholm, Sheridan, & Roberts, 2010.

Uwarunkowania zachowań prześladowczych

W literaturze funkcjonuje kilka teorii wyjaśniających przyczyny uporczywego nękania. Są to teorie zaburzeń osobowościowych i psychicznych; teorie zaburzeń w bazowym przywiązaniu; teorie neurobiologiczne, teorie społecznego uczenia się oraz teorie ewolucyjne. W dalszej części artykułu zostaną one krótko scharakteryzowane.

Stalking jako zaburzenie psychiczne. Zdaniem takich autorów jak Mullen, Pathé, Purcell, & Stuart (1999) lub Zona, Palarea, & Lane (1998) około połowa stalkerów cierpi na jakąś formę choroby psychicznej. W kontekście związków między

psychopatologią a uporczywym nękaniami warto zaznaczyć, że prezentowane przez sprawców uporczywe wzorce zachowań nie znajdują odzwierciedlenia w klasyfikacjach jednostek chorobowych DSM V, czy ICD-10. Jednak szereg badań potwierdza, że część osób dopuszczających się tego przestępstwa cierpi na zaburzenia lub choroby psychiczne. Racine & Billick (2014) wskazują tu na takie jednostki nozologiczne jak: schizofrenia, zaburzenia schizoafektywne, choroba dwubiegunowa, zaburzenia urojeniowe, depresja duża, niedostosowanie społeczne, zaburzenia osobowości typu A (dziwaczno-ekscentryczne, *Cluster A Personality Disorders*), w której mieszczą się zaburzenia osobowości paranoiczne, schizoidalne i schizotypowe oraz zaburzenia osobowości typu B (dramatyczno-niekonsekwentne, ang. *Cluster B Personality Disorders*), w której mieszczą się osobowość antyspołeczna, narcystyczna, borderline oraz histrioniczna. Autorzy wskazują, że tak duża ilość współwystępujących ze stalkingiem zaburzeń psychicznych może wiązać się ze znacznym zróżnicowaniem samych sprawców. Stąd szereg autorów tworzy typologie stalkerów uwzględniające pierwotną relację z ofiarą, czy prawdopodobieństwo pojawienia się przemocy fizycznej i seksualnej w stosunku do ofiary.

Spitzberg & Cupach (2007) wyróżniają dwie kategorie sprawców uporczywego nękania. Pierwsza z nich znana jest pod nazwą tzw. *sprawców psychotycznych*, którzy nie znają osobiście ofiary (sprawcy prześladowający celebrytów lub osoby znane przelotnie), u których występują zaburzenia psychiczne typu zaburzeń nastroju, zaburzeń urojeniowych, zaburzeń psychotycznych. Z kolei tzw. *sprawcy niepsychotyczni* znają swoją ofiarę i mieli z nią wcześniej bliskie relacje, występują u nich zaburzenia osobowości, takie jak osobowość borderline, osobowość narcystyczna, osobowość paranoidalna, zaburzenia kompulsywne czy uzależnienia od substancji psychoaktywnych (alkohol, narkotyki tj. psychostymulanty: kokaina, amfetamina). Wskazuje się też na związki tego zjawiska z zaburzeniami afektywnymi (choroba dwubiegunowa), a także z zaburzeniami preferencji seksualnych. Zdaniem Meloy (2001) najczęstszym klinicznym zaburzeniem przypisywanym sprawcom uporczywego nękania jest w przypadku mężczyzn osobowość antyspołeczna lub narcystyczna z przewagą takich cech jak złość, nadmierna kontrola i pragnienie zemsty. W przypadku kobiet badacze wskazują się na osobowość borderline z dominacją takich cech jak złość, obsesja i lęk przed odrzuceniem (Meloy & Boyd, 2003). Istotne znaczenie przypisuje się również zaburzeniom tożsamościowym wyrażającym się słabością i podatnością na zranienia ego, z zacierającymi się granicami, silną tendencją do „zlewania się” z obiektem uczuć. Wiążą się one z takimi cechami osobowości jak nieugiętość, bezwzględność, nieustępliwość i upór oraz skłonność do wybuchów wściekłości i zazdrości (Miller, 2012).

Zdaniem badaczy takie charakterystyki wiążą się z inwestowaniem całej energii psychicznej w związek, który staje się bazą dla formowania własnej tożsamości osobistej, czy wyznaczania sobie celów życiowych, sprawiając, iż w konsekwencji jednostce bardzo trudno jest zaakceptować rozstanie z partnerem. Pozostanie w związku traktowane jest przez stalkerów w kategoriach „być albo nie być”, czy „życia lub śmierci” (Miller, 2012).

Lau & Paulhus (2010) proponują, by analizując profil osobowościowy sprawców stalkingu uwzględnić typologię sprawców przemocy domowej zaproponowaną

przez Jacobson & Gottman (1998, za: Lau i Paulhus, 2010), tzw. *Pit-bull* oraz *Cobra*. Autorzy ci zauważają, że w grupie kobiet wzór zachowań prześladowczych może być dwojaki tj. *stalker z osobowością* borderline oraz *mściwy psychopata*. Obie grupy cechuje: niezdolność do kontroli impulsów, słabe umiejętności społeczne, brak bezpiecznego stylu przywiązania, stosowanie nieadaptacyjnych stylów radzenia sobie w sytuacjach trudnych oraz silne przekonanie, że odbudowanie relacji z parterem jest możliwe nawet w sytuacji pojawienia się przemocy w związku.

Tabela 2. Osobowościowe charakterystyki sprawców uporczywego nękania i przemocy domowej

	Sprawcy okreśłani terminem „Pit-bull”	Sprawcy okreśłani terminem „Cobra”
Typ osobowości	– osobowość wskazująca na typ tzw. osobowości pogranicza: borderline z tendencjami neurotycznymi i impulsywnym stylem reagowania	– osobowość wskazująca na subkliniczną psychopatię z silnymi skłonnościami do społecznej dominacji
Cechy psychologiczne	– wymagający, zazdrośni, odczuwający silny lęk przed opuszczeniem, wybuchowi, zależni, charakteryzujący się brakiem poczucia bezpieczeństwa w związku, niską samooceną oraz uległością wobec partnera oraz znaczną fluktuacją emocji („od miłości do nienawiści”)	– dominujący, antagonistyczni, z tendencjami antyspołecznymi, emocjonalnie chłodni i zdystansowani, kontrolujący partnera poprzez wywoływanie u niego strachu; odznaczają się „twardością”, z tendencjami do manipulacji
Przeszłość kryminalna	– rzadko zdarza się, by w przeszłości łamali prawo	– często z przeszłością kryminalną
Obiekt agresji	– agresja kierowana zazwyczaj jedynie w stosunku do partnera relacji intymnej	– agresja kierowana zarówno do partnera relacji intymnej, jak i do otoczenia – przemoc ma miejsce często i zazwyczaj jest brutalna
Typ przywiązania	– styl lękowy z silnym lękiem przed odrzuceniem, brakiem zaufania do partnera, brakiem poczucia bezpieczeństwa w relacji intymnej, lękiem o status związku i znaczenie dla partnera	– styl unikowy z silnym emocjonalnym dystansem, poczuciem dyskomfortu w sytuacji okazywania przez partnera bliskości i intymności, lękiem przed bliskością
Płeć sprawcy	częściej występuje u kobiet	częściej występuje u mężczyzn
Nieadaptacyjne style radzenia sobie	– deficyty w obszarze radzenia sobie z odrzuceniem wynikające z niskiej samooceny i niezdolności do pogodzenia się z sytuacją odrzucenia – dominująca strategia radzenia sobie z odrzuceniem to ruminacja (polegająca na nawrotach stanów silnej złości i gniewu odczuwanych w stosunku do ofiary: byłego realnego lub wyobrażonego partnera) i niezdolność do przebaczenia (unikanie pojednania)	– dominująca strategia radzenia sobie z odrzuceniem to poszukiwanie zemsty (działania mające na celu zemścić się na ofierze lub fantazjowanie o zemście)
Przewidywalność form nękania	trudno przewidzieć wzorec zachowania (formy prześladowania, ich nasilenie i dynamikę)	wzorec zachowań łatwiej wykrywalny gdyż w sposób planowy i sukcesywny dążą do odegrania się na osobie, która w ich odczuciu, je skrzywdziła

Źródło: opracowanie własne na podstawie Lau & Paulhus (2010).

Teoria zaburzeń w bazowym przywiązaniu poszukując źródeł uporczywych zachowań sprawców koncentruje się na obecnym u tych przestępców braku poczucia bezpieczeństwa (typ przywiązania lękowo/unikający; Patton, Nobles, & Fox, 2010). Miller (2012) zauważa, że antyspołeczna osobowość może stanowić źródło uporczywego nękania dla znikomej grupy sprawców (jedynie u 10% sprawców diagnozuje się ten typ osobowości). W sytuacji antyspołecznej osobowości jednostka nie czuje się związana z nikim i niczym, zaś dominującą motywacją stalkerów jest nawiązanie lub podtrzymanie silnej więzi z partnerem (Miller, 2012). Jednocześnie nieprawidłowy, anormalny styl przywiązania w diadzie niemowlę-opiekun bazowy może generować silną potrzebę kompensacji tej relacji w dorosłym życiu w diadzie dorosły-dorosły (Patton et al., 2010). Brak bezpiecznego przywiązania na wczesnym etapie ma istotne znaczenie dla życia emocjonalnego jednostki w życiu dorosłym. Pojawiają się wówczas nieprawidłowości w odczuwaniu więzi z partnerem, niskie zdolności do opieki nad innymi oraz zaburzenia w relacjach seksualnych (Marazziti et al., 2015). Należy dodać, że w literaturze traktuje się styl przywiązania nie jako determinantę, a jako czynnik ryzyka powstawania zaburzeń w zachowaniu (Iniewicz, Dziekan, Wiśniewska, & Czuszkiewicz, 2011). Badania nad relacją między stylem przywiązania a uporczywym nękaniami prowadzone w dużej grupie studentów przez Patton et al. (2010) wskazują, że zjawisko to pozytywnie koreluje ze stylem lękowo-ambiwalentnym, w którym dominującą cechą jest nasilony niepokój. Autorzy ci zauważają, że u sprawców stalkingu można zaobserwować hiperaktywność (wzmoczony wysiłek), nastawioną na odbudowanie więzi z obiektem romantycznej relacji. Potrzeba „dostępności” partnera zostaje wówczas zamieniona na silną potrzebę „posiadania” partnera na wyłączność, co w dalszej perspektywie generuje zazdrość i coraz brutalniejsze formy agresji kierowanej do obiektu uczuć (Marazziti et al., 2015).

Na ukształtowanie lękowo-unikowego wzorca przywiązania istotny wpływ ma brak spójności i stabilności w zachowaniu bazowego opiekuna, kiedy to rodzice raz są pomocni i dostępni, a innym razem odrzucający i surowi (Czub, 2003). Z tego względu opisywany konfliktowy wzorzec zachowania dziecka zawiera niepewność i lęk przed separacją z opiekunem, przy jednoczesnym oporze i odczuwaniu złości. W badaniach Patton et al. (2010) nie ujawniono istotnych związków między diagnozą uporczywego prześladowania a lękowo-unikowym stylem przywiązania. Zdaniem autorów stało się tak dlatego, że osoby wykazujące ten wzór przywiązania, z uwagi na odłączenie od obiektu i zerwanie z nim więzi emocjonalnej, nie podejmują żadnej aktywności, by ją odbudować. Iniewicz et al. (2011) zauważają, że wzory przywiązania, które nie są oparte na poczuciu bezpieczeństwa wiążą się z nasilonym lękiem. Przeżywany lęk może przejawiać się zachowaniami unikającymi bliższych relacji lub sprawdzającymi bliskie relacje. Agresja sprawców uporczywego nękania pojawia się jako forma obrony przed nieakceptowanym lękiem.

Teorie wskazujące na neurobiologiczne podłoże zachowań prześladowczych (Miller, 2012). Według badaczy nie istnieje konkretny biologiczny profil sprawców tego przestępstwa. Badania w tym kierunku koncentrują się raczej na ujawnianiu zachowań prześladowczych przez osoby chore na różne schorzenia. Z tej przyczyny stalking wiązany jest z:

- a) *demencją*, w której przebiegu pojawiają się urojenia zazdrości, stanowiące podłoże dla nękania;
- b) *uzależnieniami od substancji psychoaktywnych* (alkohol oraz narkotyki z grupy stymulantów tj. benzodiazepiny, amfetamina, kokaina, barbiturany, które mogą sprzyjać pojawieniu się psychoz maniakalnych; uzależnienie od tych substancji jest też często związane z zaburzeniami nastroju i osobowości; stymulanty dodatkowo podnoszą poziom aktywacji systemu dopaminergicznego w mózgu, co wiąże się z podwyższonym pobudzeniem);
- c) *zaburzeniami neurohormonalnymi* (tj. ekstremalnie wysoki poziom dopaminy i ekstremalnie niski serotoniny, co zdaniem badaczy stanowi podłoże zachowań agresywnych i obsesji u sprawców);
- d) *zaburzeniami neurologicznymi* (choroba Huntingtona – genetycznie przekazywana, progresywne schorzenie degenerujące mózg – zwłaszcza nukleotydy umieszczone w strukturze określanej jako jądro ogoniaste, czyli ośrodek odpowiadający za ruch, którego uszkodzenie wiąże się z takimi objawami jak zaburzenia nastroju, zaburzenia obsesyjne, zaburzenia urojeniowe, czasami również antyspołeczne zachowania) (Miller, 2012; Meloy & Fisher, 2005; Soliman, Haque, & George, 2007).

Marazziti et al. (2015) dokonali analizy podstawowych symptomów uporczywego nękania pod kątem ich neurobiologicznych uwarunkowań. Autorzy zauważają, że kluczowe znaczenie dla neurobiologicznego mechanizmu przywiązania mają dwa peptydy produkowane przez podwzgórze, a uwalniane przez przysadkę, a mianowicie oksytocyna (tzw. hormon miłości) i wazopresyna, oraz hiperaktywność jądra migdałowego. Działanie tych neurohormonów na poziomie centralnego układu nerwowego jest związane z regulacją procesów emocjonalnych i poznawczych (Wójciak, Remlinger-Molenda, & Rybakowski, 2012). Oksytocyna odpowiada m.in. za budowanie zaufania w relacjach interpersonalnych, regulację poczucia więzi w kontaktach społecznych oraz zachowania prospołeczne, zaś wazopresyna podwyższa poziom lęku, agresji i stresu (Holka-Pokorska & Jarema, 2014; Wójciak et al., 2012). W badaniach Bartz et al. (2010, za: Wójciak et al., 2012) ujawniono, że oksytocyna ma modulujący wpływ na wspomnienia z dzieciństwa tj. u osób z wysokim lękiem separacyjnym wzmacnia negatywne doznania i wspomnienia z tego okresu. Oksytocyna razem z ciałem migdałowym (odpowiedzialnym za rozpoznawanie i aktywację zachowań obronnych) niweluje działanie wazopresyny (Dębiec, 2005, za: Wójciak et al., 2012). Peptyd ten działając na neurony okolicy zewnętrznej i bocznej pobudza aktywność GABA-ergiczną, która z kolei blokuje komórki okolicy przyśrodkowej jądra migdałowego (Wójciak et al., 2012). Badania wskazują na dysregulację systemu oksytocynergicznego w schizofrenii (Holka-Pokorska & Jarema, 2014). Wyższy poziom oksytocyny ma działanie antypsychotyczne, a jej niższy poziom odnotowano u osób, które w dzieciństwie doświadczyły przemocy lub innych silnie stresujących sytuacji (Wójciak et al., 2012). Zdaniem Rosenfeld et al. (2011, za: Holka-Pokorska & Jarema, 2014) efekt działania oksytocyny może być związany ze zwiększeniem społecznej motywacji oraz poziomu hedonii, co generuje wzmocniony wysiłek związany z poszukiwaniem kontaktów społecznych. Według Marazziti et al. (2015) nadaktywność ciała migdałowego odpowiada

za wzmożoną agresywność sprawców w sytuacji odrzucenia oraz niezdolność do obiektywnej oceny konsekwencji podejmowanych działań.

W świetle kognitywno-afektywnej teorii system poznawczy sprawców stalkingu charakteryzuje się szeregiem fałszywych przekonań, zaś dominującą formą aktywności umysłowej jest myślenie magiczne dotyczące emocji żywionych przez ofiarę nękania. Egosyntoniczne i uporczywe myśli obecne u stalkerów są typowym objawem w zaburzeniach obsesyjno-kompulsywnych (Marazziti et al., 2015). Według tych autorów obsesyjne i impulsywne zachowania u sprawców uporczywego nękania mają swe źródła w niskiej aktywności układu serotonergicznego. Vetulani (2013) zauważa, że system ten, wychodzący z jąder szwu pnia mózgu, pełni funkcję trofotropowego układu stanu, którego zadaniem jest regulacja aktywności całego mózgu m.in. zachowanie równowagi, odnawianie zasobów energetycznych, odpoczynek, sen oraz nastroj. Według Staner (1998, za: Vetulani, 2013) deficyty serotoniny wiążą się z różnego rodzaju zaburzeniami w zachowaniach od niewielkiego wzrostu impulsywności, wrogości, drażliwości, przez dewiacje psychopatyczne i nadużywanie przemocy, po poważne zaburzenia osobowości tj. cechy antyspołeczne, osobowość pograniczna, narcyzm i zaburzenia histrioniczne, aż do wielkich zaburzeń psychiatrycznych, takich jak zachowania samobójcze, otwarta agresja, napaadowe zachowania wybuchowe, patologiczny hazard, bulimia, piromania i pewne typy nadużycia substancji, w tym również alkoholizm.

Teorie społecznego uczenia się wskazują na znaczne podobieństwa między uporczywym nękaniami a przemocą seksualną (Fox et al., 2011). W tym nurcie omawiane zjawisko wyjaśniane jest jako funkcja czynników społecznych, wśród których dominujące znaczenie ma efekt naśladownictwa zachowań intymnych zaobserwowanych w interakcjach międzyosobniczych w grupie odniesienia (np. rówieśniczej lub przestępczej, Fox et al., 2011). Bandura (za: Kubicka & Kołodziejczyk, 2007) charakteryzuje mechanizm modelowania społecznego jako wytworzenie określonego poglądu/postawy na temat schematu zachowania obserwowanego u modela. Podkreśla się tu jednocześnie, że trwałość i odtwarzanie postawy wynika z wytworzenia przez jednostkę symbolicznej reprezentacji danej aktywności, w której zachowanie modela jest wskazówką dla jej utworzenia. Bandura (2007, za: Stankiewicz, 2016) wymienia 4 warunki konieczne dla zadziałania mechanizmu naśladownictwa:

1. obserwator musi skupić uwagę na zachowaniu, które ma powtórzyć (procesy uwagi);
2. obserwator musi to zachowanie zapamiętać (procesy pamięci);
3. obserwator musi potrafić je odtworzyć (procesy wykonawcze);
4. obserwator musi mieć motywację i wolę do naśladowania (procesy motywacyjne).

Prawdopodobieństwo reprodukcji zachowania jest wyższe, jeśli zachowanie modela jest prostsze (łatwiejsze do zapamiętania), model nie ponosi negatywnych konsekwencji swoich działań, model prezentuje pozytywne reakcje emocjonalne będące następstwem wykonywanych działań (Kubicka & Kołodziejczyk, 2007). W świetle tej teorii sprawcy uczą się dewiacyjnych form reagowania, technik prześladowania ofiar oraz sposobów racjonalizacji własnych, odbiegających od norm społecznych zachowań od innych sprawców. Im większe znaczenie modela dla

sprawców oraz większa częstotliwość kontaktów tym prawdopodobieństwo naśladownictwa patologicznego wzorca reakcji wzrasta (Fox et al., 2011). W swoich badaniach Fox et al. (2011) wymieniają 4 czynniki zwiększające ryzyko wystąpienia tego typu zachowań:

1. imitowanie zachowań innych sprawców (modelowanie bazujące na naśladownictwie zachowań modeli należących do grupy odniesienia, znajomość definicji tego typu zachowań);
2. proces socjalizacji mający miejsce w grupie osób, które dopuszczają się uporczywego nękania;
3. przyswojenie postawy akceptacji dla zachowań wskazujących na uporczywe nękanie;
4. wzmacnianie zachowania poprzez ocenę tego typu zachowań jako przynoszących więcej korzyści, niż strat.

Badania empiryczne potwierdziły obecność wyżej wymienionych czynników w grupie sprawców uporczywego nękania, jednak czynnikiem najistotniejszym okazało się przekonanie sprawcy o tym, że jego działania są usprawiedliwione (Fox et al., 2011). Jednocześnie prowadzone przez wymienionych autorów badania bazujące na teorii uczenia się wskazują, że kobiety nie tylko w większym stopniu są narażone na stalking, ale istnieje też większe prawdopodobieństwo, że będą one sprawcami tego typu aktów kryminalnych. Warto zauważyć, że zgodnie z teorią ogólnego napięcia Angew & Brody (1997, za: Grzyb & Habzda-Siwek, 2013) zachowania przestępcze są wynikiem negatywnych stanów emocjonalnych (napięć), takich jak gniew czy depresja, pojawiających się u sprawców z uwagi na doświadczane porażki. Autorzy ci wyróżniają 3 główne typy napięć będących efektem:

- a) niepowodzeń w osiągnięciu pozytywnie wartościowanych celów (pieniądze, status, szacunek, autonomia);
- b) pozbawienia pozytywnie ocenianej stymulacji (np. śmierci kogoś bliskiego, zerwania relacji z partnerem lub pozbawienia cennego przedmiotu);
- c) prezentacji negatywnych bodźców (np. wykorzystywanie w dzieciństwie, złe relacje z rodzicami, nauczycielami, bezdomność, złe relacje z rówieśnikami).

Przeżycia te mogą prowadzić do zachowań naruszających normy społeczne, gdy współwystępują z poczuciem niesprawiedliwości, niskim poziomem kontroli społecznej oraz gdy mają duże natężenie i wywierają presję (Grzyb & Habzda-Siwek, 2013). Zdaniem Grzyb & Habzda-Siwek (2013), z uwagi na proces socjalizacji oraz pozycję społeczną, dla kobiet, największe znaczenie ma osiągnięcie i utrzymanie bliskich relacji interpersonalnych, jak również bezpieczeństwo finansowe. Z tej przyczyny zagrożenie istnienia więzi oraz niemożność utrzymania rodziny mogą stanowić czynnik wywołujący zachowania przestępcze w tej grupie.

Analizując teorie społecznego uczenia się należy zauważyć, że w podejściu tym akcentuje się polietiologię zjawisk patologicznych. Traciewicz (2013) charakteryzując zjawiska przestępczości na tle seksualnym wyróżnia w swym artykule dwie grupy czynników i uwarunkowań. Pierwsze z nich mają charakter *szczegółowy* i odnoszą się do indywidualnych predyspozycji sprawców, takich jak agresywność, zachwianie równowagi psychicznej czy negatywne wzorce występujące w danej grupie odniesienia wiekowej, społecznej, czy zawodowej. Drugie mają charakter

ogólny i odnoszą się do czynników politycznych, ekonomicznych, społecznych i demograficznych oraz globalizacji, które pośrednio doprowadzają do zwiększenia liczby oraz czasu trwania zjawisk patologicznych z uwagi na społeczne przyzwolenie na tego typu zachowania.

Na zakończenie należy jeszcze wspomnieć o **teoriach koncentrujących się na ewolucyjnym znaczeniu zachowań sprawców**. W świetle podejścia ewolucyjnego stalking można ujmować w kategoriach strategii poszukiwania partnera seksualnego (Duntley & Buss, 2010). Prezentowane przez sprawców wzorce zachowań to przetrwałe, nieadaptacyjne aktualnie wzorce reagowania, stanowiące rodzaj strategii „polowania” na ofiarę odznaczającą się najlepszymi cechami gatunkowymi.

Warto w tym miejscu zauważyć, że większość podejść analizujących omawiane zjawisko traktuje je wycinkowo, pomijając niekiedy ważne jego aspekty. Autorzy nie biorą pod uwagę faktu, że zachowania sprawców rozciągają się od zachowań mieszających się w szeroko rozumianej normie społecznej po zachowania poważnie je naruszające (teorie wskazujące na zaburzenia psychiczne i osobowościowe, teorie neurobiologiczne). Nie uwzględniają w swych ujęciach tego, że z reguły sprawcy uporczywego nękania działają sami (przestępstwo dokonywane w izolacji) oraz że nierzadko jest ono dokonywane przez osoby bez przeszłości kryminalnej (teorie społecznego uczenia się). W przytoczonych teoriach nie analizuje się również znaczenia społecznej akceptacji i przyzwolenia dla części zachowań sprawcy (teorie społecznego uczenia się).

Z drugiej strony poszukiwania neurobiologicznych uwarunkowań próbują wyjaśnić to zjawisko odwołując się do istniejących już etiologii chorób i zaburzeń psychicznych, bez jednoznacznego wskazania na jego specyficzne determinanty. Wydaje się również, że teorie te koncentrują się na sprawcach o cechach psychotycznych, pomijając stosunkowo dużą grupę stalkerów, u których uporczywe zachowania nie są związane ze stanami psychotycznymi. Forward & Buck (1997) zauważają, że duży odsetek osób obsesyjnie zakochanych nie wykazuje do momentu zaistnienia przestępstwa żadnych zaburzeń psychicznych. W efekcie zasadniczo oddalamy się od odpowiedzi na podstawowe pytanie o mechanizm neurobiologiczny leżący u podłoża tego zjawiska.

Typy sprawców uporczywego nękania

W literaturze funkcjonuje kilka typologii sprawców uporczywego nękania. Jedną z popularniejszych jest podział zaproponowany przez Zona, Sharma, & Lane (1993) na 3 kategorie.

- 1) **Erotomani** (*erotomaniacs*) dotyczy ok. 10 % przypadków sprawców z urojonymi przekonaniem, że ofiara nękania jest im „przeznaczona przez siły wyższe”. Wyróżnia się tu 3 podtypy sprawców: I – przypadkowo wybierający ofiary, II – wybierający na ofiary celebrytów, III – wybierający na ofiarę osoby ze swojego środowiska np. o tym samym statusie ekonomicznym, tej samej opcji politycznej, z tej samej warstwy społecznej.

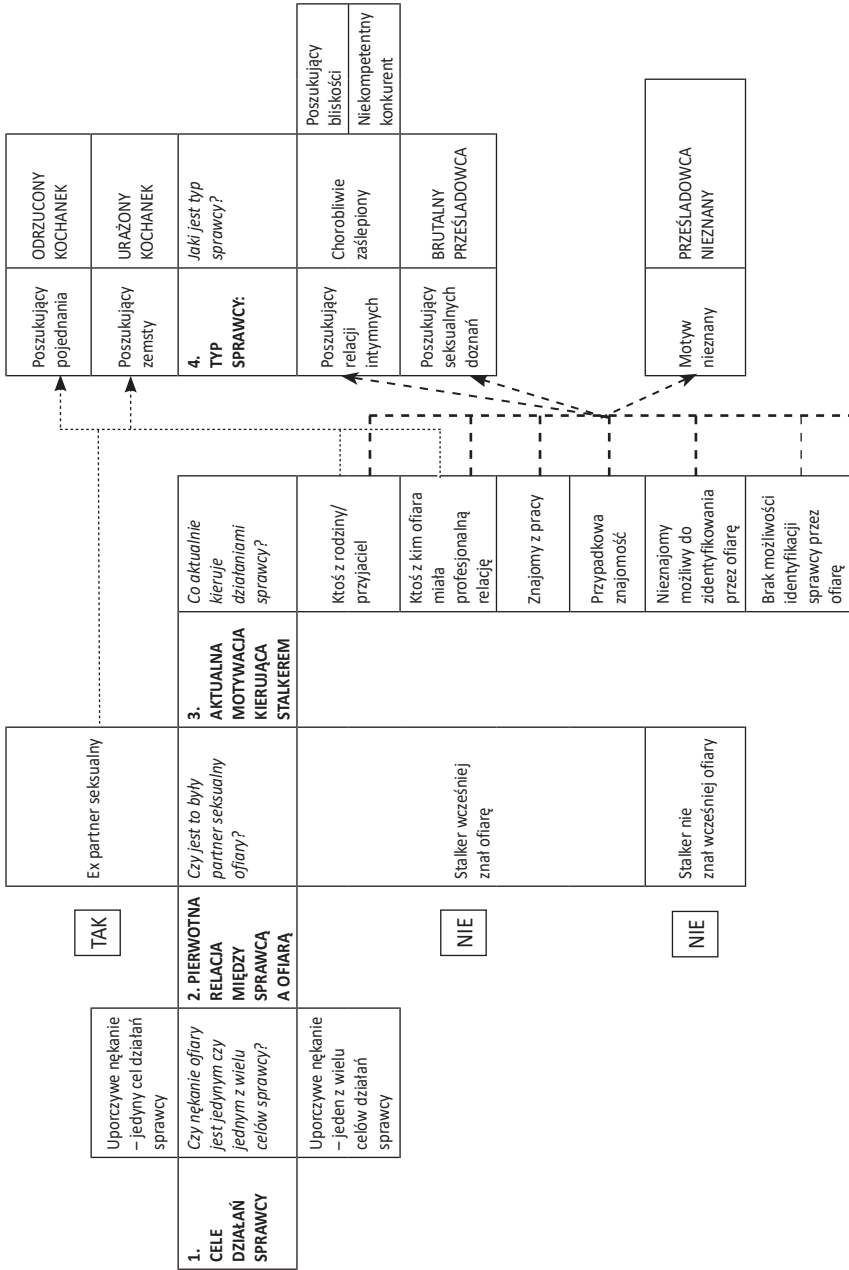
- 2) **Obsesyjnie zakochani** (*obsessional love stalker*) dotyczy ok. 43% przypadków sprawców z patologiczną obsesją na punkcie ofiary, którą znają „z widzenia”. Wyróżnia się tu dwa podtypy sprawców: I – znajomy ofiary, który na bazie okazjonalnych kontaktów buduje fantazje na temat łączącej go bliskiej relacji z ofiarą, II – współpracownik ofiary, który ma codzienny kontakt z ofiarą w pracy.
- 3) **Stalkerzy z zaburzeniami obsesyjnymi** (*Simple obsessional stalkers*) dotyczy ok. 50% przypadków, sprawca jest zwykle ex-partnerem seksualnym ofiary. Wyróżnia się tu dwa podtypy: I – sprawca mający intymną relację z ofiarą, II – sprawca, który mieszka z ofiarą, nierzadko jest jej życiowym partnerem i dopuszcza się w stosunku do ofiary przemocy fizycznej, psychicznej i seksualnej.

Mullen et al. (2006) uznali, że klasyfikacja sprawców uporczywego nękania powinna obejmować motywację sprawcy oraz kontekst prezentowanych przez niego wzorców zachowań w diadzie sprawca – ofiara. Na podstawie tych kategorii wyróżnili kilka typów stalkerów, zaznaczając, że sprawca może jednocześnie pasować do więcej niż jednego typu.

Mohandie, Meloy, McGowan, & Williams (2006) stworzyli na bazie analizy 1005 przypadków tego przestępstwa tzw. Klasyfikację RECON. Ten system analizy wzorca zachowań sprawców uporczywego nękania uwzględnia 2 kategorie nadrzędne, na bazie których dzieli się stalkerów na 4 typy. Pierwszą kategorią jest wcześniejsza intymna relacja łącząca sprawcę i ofiarę (*relationship*, RE). Na podstawie tego wymiaru autorzy wyróżniają sprawców określanych jako: ex-partner seksualny ofiary (*intimate stalker*; tzn. małżonek, kochanek, partner w relacji kohabitacyjnej, chłopak) i znajomy ofiary (*acquaintance stalker*; współpracownik, partner w interesach, pacjent). Drugą kategorią jest kontekst, w którym ta relacja powstała (*context*, CON). Zasadniczym celem wyróżnienia typów stalkingu jest określenie stopnia ryzyka pojawienia się aktów przemocy w diadzie stalker-ofiara. Wymienia się tu dwie sytuacje nękania: prześladowca osoby publicznej tzw. stalker nękający celebrytów (*public figure*) i prześladowca osoby prywatnej (*private stranger stalkers*). Najbardziej niebezpiecznym prześladowcą jest ex-partner seksualny.

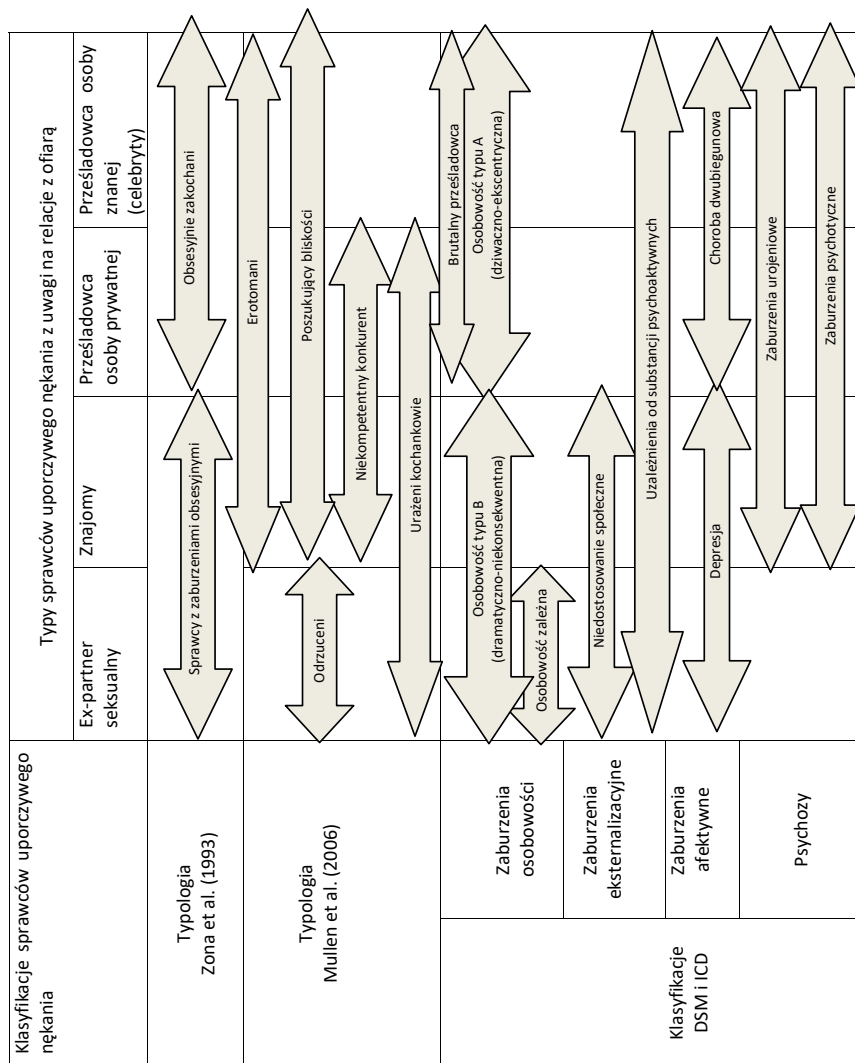
W świetle badań w sytuacji nękania przez byłego partnera relacji intymnej występuje największe ryzyko przemocy fizycznej i seksualnej, ataku na ofiarę przy użyciu broni palnej, stosowanie przemocy psychicznej, grożenia ofierze śmiercią. Ten typ sprawców najczęściej jest uzależniony od substancji psychoaktywnych. Prześladowcami osób publicznych najczęściej są psychotyczne kobiety, które za cel wybierają mężczyzn pełniących jakieś ważne funkcje. Ta grupa sprawców rzadko stosuje przemoc w stosunku do ofiar. Sprawcy nękający osoby prywatne to zwykle mężczyźni cierpiący na poważne zaburzenia psychiczne. Racine & Billick (2014), analizując występujące w literaturze typologie sprawców i klasyfikację DSM-V zauważyli, że ich wzorzec zachowania, system przekonań i motywacja odzwierciedlają różne jednostki chorobowe, które współwystępują z uporczywym nękaniami (Rycina 2).

Rysunek 1. Typologia sprawców na podstawie informacji otrzymywanych od ofiar uporczywego nękania

Źródło: opracowanie własne na podstawie Mullen et al., 2006.

Rysunek 2. Typologie sprawców uporczywego nękania a klasyfikacje jednostek chorobowych DSM i ICD

Źródło: opracowanie własne na podstawie Racine & Billick, 2014.

Ofiary uporczywego nękania

W świetle dotychczasowych badań obsesyjne zachowania stalkerów mogą wywoływać u ofiar długotrwałe, wielowymiarowe i poważne negatywne konsekwencje, wynikające m.in. z pozostawania pod wpływem nieustannego stresu i silnego niepokoju (Korkodeilou, 2016). Badacze podkreślają, że im dłużej trwa okres dręczenia, tym większe i poważniejsze szkody psychiczne, społeczne i ekonomiczne ponosi ofiara (Baum et al., 2009). Zachowania sprawców mogą spowodować trudności w funkcjonowaniu w życiu codziennym (zawodowym i rodzinnym), zmiany zachowania (wycofanie społeczne i izolacja), a także poważne konsekwencje psychiczne takie jak poczucie bezsilności, strachu, utraty zaufania, złości, dystres, zaburzenia posttraumatyczne, nasilony niepokój i zaburzenia depresyjne, myśli samobójcze (Pathé & Mullen, 1997; Blaauw, Winkel, & Arensman, 2002; Brewster, 2003; Logan, Cole, Shannon, & Walker, 2006; Cox & Speziale, 2009; Galeazzi, Bučar-Ručman, DeFazio, & Groenen, 2009; Logan, 2010; Dressing et al., 2007; Purcell, Pathé, & Mullen, 2005).

Niepokojący wydaje się być natomiast fakt, że wyżej wymienione trudności, jakich doświadcza ofiara mogą się utrzymywać nawet wówczas, gdy prześladowanie przestało mieć już miejsce (Korkodeilou, 2016). Spitzberg & Cupach (2007) wymieniają kilka kategorii szkód ponoszonych przez ofiary uporczywego nękania, takich jak:

- 1) Ogólne Zaburzenia Funkcjonowania (*General disturbance*): wzrost poziomu niepokoju i lęku uwidacznia się w stylu życia ofiary i emocjonalnej kontaminacji (zachowania unikowe i ograniczenie aktywności zawodowych i społecznych).
- 2) Zaburzenia emocjonalne (*Affective health*): wzrost poziomu złości, niepokoju, depresyjności, strachu, zazdrości, tendencji paranoidalnych, objawy PTSD.
- 3) Zaburzenia poznawcze (*Cognitive health*): konfuzja, nieufność, podejrzliwość, obniżona samoocena, myśli samobójcze.
- 4) Zaburzenia zdrowia fizycznego (*Physical health*): zaburzenia snu i/lub apetytu, uzależnienie od substancji psychoaktywnych (leków), niezdrowy styl życia.
- 5) Zaburzenia funkcjonowania społecznego (*Social health*): negatywny wpływ na relacje rodzinne, życie towarzyskie, funkcjonowanie w pracy i kontakty społeczne.
- 6) Obniżenie prężności osobowościowej (*Resilience effects*): utrata poczucia, że posiada się wewnętrzną siłę, utrata przekonania o zasobach osobistych i wsparciu społecznym oraz możliwości poradzenia sobie z prześladowcą. Symptomy zaburzeń, jakie pojawiają się u ofiar stalkingu są zbliżone do objawów silnego stresu posttraumatycznego (Amar, 2006). Objawy fizyczne zaobserwowane u ofiar to: bóle głowy, utrata apetytu, nudności, bóle brzucha.

Powyższym objawom somatycznym towarzyszą różnego rodzaju zaburzenia równowagi psychicznej: od nocnych koszmarów, przez silne napięcia po depresję, paranoję, czy myśli i próby samobójcze (Spitzberg & Cupach, 2007; Bjerregaard, 2000; Campbell, 2002). W badaniach Dressing et al. (2007), w których wzięło udział 2 tysiące osób, wśród fizycznych i psychicznych konsekwencji stalkingu do najczęściej wymienianych należały: wzmożone napięcie (56,4%), silny niepokój (43,6%),

trudności ze snem (41%), trudności z układem pokarmowym (34,6%), stany depresyjne (28,2%), bóle głowy (14,1%), ataki paniki (11,5%), nudności (35%). Warto zauważyć, że w świetle tych badań 17,9% ofiar stalkerów znalazło się na urlopie zdrowotnym, 24,4% musiało z tego powodu uczęszczać na wizyty u psychologa, psychiatry lub innego specjalisty. W niektórych przypadkach stres jest tak silny, że u badanych pojawiają się poważne zaburzenia psychiczne, wymagające leczenia ambulatoryjnego lub przyjmowania leków psychotropowych (20,8% ofiar). W badaniach Blaauw et al. (2002) 78% ofiar stalkingu miało symptomy wskazujące na wysokie ryzyko pojawienia się poważnych chorób psychicznych.

Oprócz wyżej wymienionych negatywnych konsekwencji dla zdrowia fizycznego i psychicznego badacze wskazują na negatywny wpływ długotrwałego prześladowania na osobowość oraz funkcjonowanie społeczne i akademickie. Utrata poczucia bezpieczeństwa generuje tendencje do unikania miejsc, osób oraz sytuacji, które są kojarzone z prześladowcą (Korkodeilou, 2016). Ofiary koncentrują się na redukowaniu przeżywanego lęku, dlatego zmieniają dotychczasowe przyzwyczajenia i styl życia m.in. zmieniają numer telefonu, samochód, miejsce zamieszkania, a nawet rzucają szkołę, czy pracę (Pathé & Mullen, 1997; Tjaden & Thoennes, 1998; Cox & Speziale, 2009). Ofiary stalkingu przejawiają często lęk przed nawiązywaniem nowych znajomości i ograniczają aktywność towarzyską (Korkodeilou, 2016). W badaniach Blaauw et al. (2002) 38,5% ofiar stalkingu przejawiało wzmożoną nieufność w stosunku do innych, niski poziom pewności siebie, niskie poczucie własnej wartości oraz duże trudności w określaniu granic między „ja” a „inni”. Ofiary często wycofują się z życia społecznego, gdyż są zawstydzone publicznymi atakami sprawców.

Częstym zjawiskiem w sytuacji nękania jest zmaganie się z negatywnymi emocjami w stosunku do sprawcy, co utrudnia poradzenie sobie z tą sytuacją i rozpoczęcie nowego etapu życia. 30,8% ofiar doświadczało silnego pragnienia odegrania się na sprawcy – agresja ukierunkowana na zewnątrz (Blaauw et al., 2002). Coraz częściej wskazuje się na wysokie statystyki uporczywego nękania w grupie adolescentów i studentów, na przykład w USA rocznie od 13 do 20% kobiet w collegu jest prześladowana (Banyard et al., 2017). Banyard et al. (2017) badając grupę 6,482 studentów zauważyli istotny negatywny wpływ tego zjawiska na funkcjonowanie akademickie tj. niższe osiągnięcia edukacyjne, wyższy poziom stresu akademickiego, niższe zaangażowanie w naukę, niższą świadomość celów edukacyjnych.

Najnowsze ujęcia akcentują jeszcze jeden obszar potencjalnych negatywnych konsekwencji tego zjawiska, który dotyczy dzieci (Nikupeteri, Tervonen, & Laitinen, 2015). W sytuacji pojawienia się uporczywego nękania matki przez ex-partnera u dzieci pojawia się znaczna utrata poczucia bezpieczeństwa i zaufania oraz silny dystres.

Warto dodać, że w świetle dotychczasowych ustaleń czynnikami znacząco utrudniającymi proces poradzenia sobie w sytuacji wiktylizacji przestępstwem uporczywego nękania są: niepewność odnośnie czasu trwania nękania i momentu jego zakończenia; niepewność odnośnie identyfikacji sprawcy i możliwości przewidywania jego zachowań oraz wysoki stopień lęku i poczucie bezradności. Miller (2012) analizując badania kilku autorów dotyczących tej problematyki wyróżnił

kilka typów ofiar stalkingu z uwagi na stosowane przez nie strategie radzenia sobie. Należą do nich:

- I. Strategie konfrontacyjne (1) Ofiara negocjująca ze sprawcą (*Moving-with*); (2) Ofiara grożąca sprawcy (*Moving-against*).
- II. Strategie unikowe (3) Ofiara uciekająca przed sprawcą (*Moving-away*) (4) Ofiara zaprzeczająca istniejącemu zagrożeniu poprzez angażowanie się w czynności zastępcze (*Moving-inward activities* – zamykanie się na problem – przeniesienie aktywności do wewnątrz).
- III. Strategie poszukiwania wsparcia (5) Ofiara angażująca innych w obronę przed sprawcą (*Moving-outward activities* – przenoszenie aktywności na zewnątrz).

Miller (2012) proponuje 7 zaleceń ekspertów dotyczących efektywnej obrony przed tym przestępstwem:

- 1) Daj jasny komunikat: „Nie chcę tego kontaktu”.
- 2) Przechowuj dowody (elektroniczne i papierowe) potwierdzające nękanie.
- 3) Nie pozwól, by stalker odciął Twoje kontakty z bliskimi (postaraj się o nowy numer telefonu, który będziesz dawać tylko wybranym osobom).
- 4) Chroń siebie (jeśli to konieczne zapisz się na kurs samoobrony i/lub kurs posługiwania się bronią w celu osobistej ochrony).
- 5) Stwórz listę wszystkich zachowań sprawcy, które naruszały twoje prawa i przekaz ją policji.
- 6) Wykorzystaj system ochrony ofiar przemocy (zwłaszcza jeśli znasz sprawcę i doznałeś od niego przemocy fizycznej).
- 7) Nie obwiniaj siebie.

Ofiary uporczywego nękania ponoszą z jego powodu bardzo wysokie koszty zdrowotne i społeczne. Jednocześnie znaczna część osób prześladowanych nie zgłasza tego przestępstwa. W badaniach Amar & Alexy (2010) najczęstszym zachowaniem prezentowanym przez ofiary było ignorowanie problemu i/lub minimalizowanie jego znaczenia. W świetle zaprezentowanej na początku artykułu dynamiki uporczywych zachowań (eskalacja w kierunku coraz brutalniejszych form działania) fakt ten wydaje się być niepokojący.

Zakończenie

Stalking jest zjawiskiem, które ściśle wiąże się z jednym z najważniejszych pragnień człowieka – pragnieniem miłości. Niestety potrzeba ta powoduje, że sprawca zapomina o podmiotowym traktowaniu drugiego człowieka, a zaczyna traktować go jak obiekt, który należy zdobyć i który nie ma żadnych praw. Dominujący staje się wówczas cel, który należy osiągnąć wszelkimi środkami, często łamiąc prawo i doprowadzając ofiarę, a także jej bliskich, na skraj wyczerpania fizycznego i psychicznego. W artykule przedstawione zostały teorie wskazujące na uwarunkowania zachowań prześladowczych m.in. teorie zaburzeń w bazowym przywiązaniu, teorie społecznego uczenia się czy też teorie uwarunkowań neurobiologicznych. Jednak większość z nich zasadniczo nie wyjaśnia, dlaczego osoby, dotychczas funkcjonujące zgodnie z regułami społecznymi i nie łamiące prawa, podejmują tego typu

działania, niszcząc nie tylko życie byłych partnerów seksualnych, ale również własne. Zaprezentowane typologie sprawców tego przestępstwa sugerują duże zróżnicowanie tej grupy przebiegające od osób z poważnymi zaburzeniami psychicznymi – po osoby funkcjonujące na pograniczu normy i patologii (zaburzenia osobowości) oraz takie, które przed podjęciem działań prześladowczych nigdy nie łamały prawa. Tak znaczne zróżnicowanie sprawców utrudnia projektowanie oddziaływań resocjalizacyjnych, czy profilaktykę.

Niepokojący jest też fakt, że coraz częściej sprawcami stalkingu są osoby nieletnie (Leitz & Theoriet, 2005), zaś dominującą taktyką prześladowczą w tej grupie staje się wykorzystywanie nowoczesnych technologii informacyjnych, tzw. *cyberstalking* (Fisher et al., 2014). Podkreśla się również, że stalking w grupie adolescentów może przybierać bardzo brutalne formy prześladowania i wiązać się nie tylko z motywacją wynikającą z obsesji na punkcie drugiej osoby (Smith-Darden, Reidy, & Kernsmith, 2016). Jednocześnie ukazane w artykule poważne i wielowymiarowe konsekwencje wiktyimizacji tym przestępstwem (zdrowotne, psychiczne, społeczne i ekonomiczne) wskazują na konieczność tworzenia programów wsparcia i pomocy przeznaczonych nie tylko dla ofiar uporczywego nękania, ale również ich bliskich, m.in. dzieci.

Zaprezentowana w niniejszym artykule problematyka stanowi wstęp do badań. Brak bowiem na gruncie polskim rzetelnych i obejmujących różne grupy wiekowe badań empirycznych dotyczących sprawców uporczywego nękania, ale również ofiar tego przestępstwa. W dalszych analizach warto zbadać wpływ tego traumatycznego doświadczenia na samoocenę ofiar w różnych obszarach ich funkcjonowania (życie zawodowe, rodzinne, towarzyskie), zmiany dotyczące subiektywnej oceny własnych kompetencji społecznych i zawodowych, zmiany w obszarze funkcjonowania w rolach społecznych (np. w roli rodzica, zwłaszcza w kontekście postaw rodzicielskich i roli małżonka); jak również zmiany w obszarze wyznawanych wartości, celów życiowych, czy gotowości do udzielania pomocy innym (zachowań prospołecznych i empatii). W badaniach dotyczących grupy sprawców stalkingu ważne wydaje się poszukiwanie czynników wyzwalających i podtrzymujących zachowania agresywne, jak również zmiennych minimalizujących ryzyko długotrwałego nękania ofiary. Możliwe, że istotnymi zmiennymi są tu poziom inteligencji poznawczej i emocjonalnej, czynniki temperamentalne, takie jak wysoka reaktywność, brak efektywnych strategii kontrolnych w sytuacji silnego pobudzenia, duże zapotrzebowanie na stymulację, wysoki poziom pesymizmu, lęku przed niepewnością i lęku społecznego. Warto wziąć również pod uwagę zmienne charakterologiczne: niski poziom dyrektywności, czy samokierowania, podatność na sugestie czy niską skłonność do współpracy.

Bibliografia

- Amar, A.F. (2006). College Women's Experience of Stalking: Mental Health Symptoms and Changes in Routines. *Archives of Psychiatric Nursing*, 20 (3), 108–116.
- Amar, A.F., & Alexy, E.M. (2010). Coping with stalking. *Issues in Mental Health Nursing*, 31, 8–14.

- Basile, K., Swahn, M., Chen, J., & Saltzman, L. (2006). Stalking in the United States: Recent national prevalence estimates. *American Journal of Preventive Medicine*, 31, 172–175.
- Baum, K., Catalano, S., Rand, M., & Rose, K. (2009). Stalking victimization in United States. *National Crime Victimization Survey*, January, NCJ 224527, 1–16. www.ncvc.org/src.
- Banyard, V.L., Demers, J.M., Cohn, E.S., Edwards, K.M., Moynihan, M.M., Walsh, W.A., & Ward, S.K. (2017). Academic Correlates of Unwanted Sexual Contact, Intercourse, Stalking, and Intimate Partner Violence: An Understudied but Important Consequence for College Students. *Journal of Interpersonal Violence*, 1–18.
- Björklund, K., Häkkänen-Nyholm, H., Sheridan, L., & Roberts, K. (2010). Coping With Stalking Among University Students. *Journal of Forensic Sciences*, 55 (4), 1008–1014.
- Bjerregaard, B. (2000). An empirical study of stalking victimization. *Violence and Victims*, 15 (4), 389–406.
- Blaauw, E., Winkel, F.W., & Arensman, E. (2002). The toll of stalking: the relationship between features of stalking and psychopathology of victims. *Journal of Interpersonal Violence*, 17, 50–63.
- Black, M.C., Basile, K.C., Breiding, M.J., Smith, S.G., Walters, M.L., Merrick, M.T., Chen, J., & Stevens, M.R. (2011). *The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2010 Summary Report*. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention.
- Brewster, M.P. (2003). Power and control dynamics in pre-stalking and stalking situations. *Journal of Family Violence*, 18(4), 207–217.
- Budd, T., & Mattinson, J. (2000). *The extent and the nature of stalking: Findings from the 1998 British Crime Survey*. London: Home Office Research Studies.
- Budyn-Kulig, M., & Mozgawa, M. (2012). *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty zjawiska nękania*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Campbell, J.C. (2002). Health consequences of intimate partner violence. *Lancet*, 359, 1331–336.
- Canter, D.V., & Ioannou, M. (2004). A multivariate model of stalking behaviours. *Behaviormetrika*, 31 (2), 113–130.
- Centers for Disease Control & Prevention (2014). Intimate partner violence: Definitions. <http://www.cdc.gov/violenceprevention/intimatepartnerviolence/definitions.html>. Dostęp: 15.08.2017.
- Cox, L., & Speziale, B. (2009). 'Survivors of Stalking: Their Voices and Lived Experiences'. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 24 (1), 5–18.
- Czub, M. (2003). Znaczenie wczesnych więzi dla rozwoju emocjonalnego dziecka. *Forum Oświatowe*, 2 (29), 31–49.
- Dennison, S.M., & Stewart, A. (2006). Facing rejection: New relationships, broken relationships, shame and stalking. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50, 324–337.
- Douglas, K.S., & Dutton, D.G. (2001). Assessing the link between stalking and domestic violence. *Aggression and Violent Behavior*, 6, 519–546.
- Dressing, H., Gass P., & Kuehner Ch. (2007). What can we learn from the first community-based epidemiological study on stalking in Germany? *International Journal of Law and Psychiatry*, 30, 10–17.
- Duntley, J.D., & Buss, D.M. (2010). The evolution of stalking. *Sex Roles*, 66, 311–327.

- Emerson, R.M., Ferris, K.O., & Gardner, C.B. (1998). On being stalked. *Social Problems*, 45, 289–314.
- Fisher, B.S., Coker, A.L., Garcia, L.S., Williams, C.M., Clear, E.R., & Cook-Craig, P.G. (2014). Statewide estimates of stalking among high school students in Kentucky: Demographic profile and sex differences. *Violence Against Women*, 20 (10), 1258–1279.
- Fox, K.A., Nobles, M.R., & Akers, R.L. (2011). Is stalking a learned phenomenon? An empirical test of social learning theory *Journal of Criminal Justice*, 39, 39–47.
- Forward, S., & Buck, C. (1997). *Toksyczne namiętności*. Warszawa: Jacek Santorski & CO.
- Furman, P. (2012). Próba analizy konstrukcji ustawowej przestępstwa uporczywego nękania z art. 190a k.k. – zagadnienia wybrane, *e-Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, 10, 1–31.
- Galeazzi, G.M., Bučar-Ručman, A., DeFazio, L., & Groenen, A. (2009). Experiences of Stalking Victims and Requests for Help in Three European Countries. A Survey, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 15, 243–260.
- Grzyb, M., & Habzda-Siwek, E. (2013). Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstwa z użyciem przemocy. *Archiwum Kryminologii*, XXXV, 96–135.
- Hirtenlehner, H., Starzer, B., & Weber, C. (2012). A differential phenomenology of stalking: Using latent class analysis to identify different types of stalking victimization. *International Review of Victimology*, 18, 207–227.
- Holka-Pokorska, J., & Jarema, M. (2014). Oksytocynowy model powstawania objawów psychotycznych a implikacje dla badań nad rolą systemu oksytocynergicznego w schizofrenii. *Psychiatria Polska*, 48 (1), 19–33.
- Iniewicz, G., Dziekan, K., Wiśniewska, D., & Czuszkiewicz, A. (2011). Wzory przywiązania i lęk u adolescentów z diagnozą zaburzeń zachowania i emocji. *Psychiatria Polska*, 45 (5), 693–702.
- Jagessar, J.D.H., & Sheridan, L.P. (2004). Stalking Perceptions and Experiences across Two Cultures, *Criminal Justice and Behavior*, 31 (1), 97–119.
- Kamphuis, J.H., & Emmelkamp, P.M. (2001). Traumatic distress among support-seeking female victims of stalking. *American Journal of Psychiatry*, 158 (5), 795–798.
- Katz, J., & Rich, H. (2015). Partner Covictimization and Post-Breakup Stalking, Pursuit, and Violence: A Retrospective Study of College Women. *Journal of Family Violence*, 30, 189–199.
- Korkodeilou, J. (2016). No Place to Hide': Stalking victimisation and its psycho-social effects, *International Review Victimology*. <http://usir.salford.ac.uk/40774/>. Dostęp: 01.09.2017.
- Korkodeilou, J. (2014). Dealing with the unknown: Learning from stalking victims' experience. *Crime Prevention and Community Safety: An International Journal*, 16 (4), 253–268.
- Kosonoga, J. (2012). Komentarz do art. 190a Kodeksu karnego. In R.A. Stefański (Ed.), *Kodeks karny. Komentarz*. Warszawa: Legalis.
- Kubicka, D., & Kołodziejczyk, A. (2007). *Psychologia wpływu mediów. Wybrane teorie, metody, badania*, część I. Kraków: Impuls.

- Langhinrichsen-Rohling, J., & Rohling, M. (2000). Negative family-of-origin experiences: Are they associated with perpetrating unwanted pursuit behaviors? *Violence and Victims, 15*, 459–471.
- Leitz, M.A., & Theriot, M.T. (2005). Adolescent Stalking: A Review. *Journal of Evidence-Based Social Work, 2* (3–4), 97–112.
- Lau, K.S.-L., & Paulhus, D.L. (2010). *Profiling the Romantic Stalker: From the Eye of the Stalker: Personality Profiling of Self-Reported Stalkers*. University of British Columbia.
- Logan, T., Cole, J., Shannon, L., & Walker, R. (2006). *Partner Stalking: How women respond, cope and survive*. New York: Springer Publishing Company.
- Logan, T. (2010). *Research on partner stalking: Putting the pieces together*. Lexington, KY: University of Kentucky, Department of Behavioral Science & Center on Drug and Alcohol Research.
- MacKenzie, R.D., Mullen, P.E., Ogloff, James R.P., McEwan, T.E., & James, D.V. (2008). Parental Bonding and Adult Attachment Styles in Different Types of Stalker. *Journal of Forensic Sciences, 53* (6), 1443–1449.
- Marazziti, D., Falaschi, V., Lombardia, A., Mungai, F., & Dell’osso, L. (2015). Stalking: a neurobiological perspective. *Review Psychiatry, 50* (1), 12–18.
- Miller, L. (2012). Stalking: Patterns, motives, and intervention strategies. *Aggression and Violent Behavior, 17*, 495–506.
- Meloy, J.R. (2001). Communicated threats and violence toward public and private targets: Discerning differences among those who stalk and attack. *Journal of Forensic Sciences, 46*, 1211–1213.
- Meloy, J.R., & Boyd, C. (2003). Female stalkers and their victims. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law, 31*, 211–219.
- Meloy, J.R., & Fisher, H. (1995). Some Thoughts on the Neurobiology of Stalking. *Journal of Forensic Sciences, 50* (6), 1–9.
- Meloy, J.R., & Gothard, S. (1995). A demographic and clinical comparison of obsessional followers and offenders with mental disorders. *American Journal of Psychiatry, 152*, 258–263.
- Mohandie, K., Meloy, J.R., McGowan, M.G., & Williams, J. (2006). The RECON Typology of Stalking: Reliability and Validity Based Upon a Large Sample of North American Stalkers. *Journal of Forensic Science, 51* (1), 147–155.
- Mozgawa, M. (2012). Komentarz do art. 190a kodeksu karnego. In M. Mozgawa (Ed.), *Kodeks karny. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska SA.
- Mrozek, J.J., & Golińska-Konecko, M. (2015). Przestępstwo stalkingu wobec osób powszechnie znanych. *Media-Kultura-Komunikacja Społeczna, 2*, 73–83.
- Mullen, P.E., & Pathé, M. (1994). Stalking and the pathologies of love. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 28*, 469–477.
- Mullen, P.E., Pathé, M., Purcell, R., & Stuart, G.S. (1999). Study of stalkers. *American Journal of Psychiatry, 156*, 1244–1249.
- Mullen, P.E., Pathé, M., & Purcell, R. (2000). *Stalkers and their victims*. Cambridge University Press.
- Mullen, P.E., MacKenzie, R.D., Ogloff, James R.P., Pathé, M., McEwan, T.E., & Purcell, R. (2006). Assessing and Managing the Risks in the Stalking Situation. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law, 34* (4), 439–50.

- Nikupeteri, A., Tervonen, H., & Laitinen M. (2015). Eroded, Lost or Reconstructed? Security in Finnish Children's Experiences of Post- Separation Stalking. *Child Abuse Review, 24*, 285–296.
- Office for National Statistics (2016). *Chapter 4: Violent Crime and Sexual Offences: Intimate Personal Violence and Partner Abuse*. www.ons.gov.uk. Dostęp: 25.08.2017.
- Osica, N. (2008). O stalkingu szerzej. *Niebieska Linia, 56*, 9–11.
- Pathé, M. (2002). *Surviving stalking*. Cambridge: University Press.
- Pathé, M., & Mullen, P.E. (1997). The impact of stalkers on their victims. *British Journal of Psychiatry, 170*, 12–17.
- Patton, Ch.L., Nobles, M.R., & Fox, K.A. (2010). Look who's stalking: Obsessive pursuit and attachment theory. *Journal of Criminal Justice, 38*, 282–290.
- Purcell, R., Pathé, M., & Mullen, P.E. (2005). Association between stalking victimisation and psychiatric morbidity in a random community sample. *British Journal of Psychiatry, 187* (5), 416–420.
- Racine, Ch., & Billick, S. (2014). Classification Systems for Stalking Behavior. *Journal of Forensic Science, 59* (1), 250–254.
- Rosenfeld, B. (2000). Assessment and treatment of obsessional harassment. *Aggression and Violent Behavior, 5*, 529–549.
- Savoja, V., Sani, G., Kotzalidis, G.D., de Rossi, P., Stedani S., Pancheri L., Santucci C., Roma, P., Ferracuti, S., Simonetti, A., Ambrosi, E., Comparelli, A., Tatarelli, R., Angeletti, G., & Girardi, P. (2012). Bipolar disorder presenting as stalking. A case report. *Psychiatria Danubina, 23* (1), 69–72.
- Sheridan, L., Gillett, R., & Davies, G. (2002). Perceptions and prevalence of stalking in a male sample. *Psychology, Crime and Law, 8* (4), 289–310.
- Shorey, R.C., Cornelius, T.L., & Strauss, C. (2015). Stalking in College Student Dating Relationships: A Descriptive Investigation. *Journal of Family Violence, 30*, 935–942.
- Siemaszko, A., Gruszczyńska, B., Marczewski, M., Ostaszewski, P., & Woźniakowska-Fajst, D. (2010). Stalking w Polsce. Rozmiary–Formy–Skutki. Raport z badania nt. uporczywego nękania. *Archiwum Kryminologii, XXXII*, 45–80.
- Skarżyńska-Sernaglia, J. (2009). Stalking w Polsce – występowanie i charakterystyka zjawiska. <http://psychologia.net.pl/arttykul.php?level=415>. Dostęp: 16.07.2017.
- Smith-Darden, J.P., Reidy, D.E., & Kernsmith, P.D. (2016). Adolescent stalking and risk of Violence. *Journal of Adolescence, 52*, 1–10.
- Soliman, S., Haque, S., & George, E. (2007). Stalking and Huntington's disease: A neurobiological link? *Journal of Forensic Sciences, 52*, 1202–1204.
- Spitzberg, B. (2002). The tactical topography of stalking victimization and management. *Trauma, Violence and Abuse, 4*, 261–288.
- Spitzberg, B.H., & Hoobler, G. (2002). Cyberstalking and the technologies of interpersonal terrorism. *New Media & Society, 4* (1), 67–88.
- Spitzberg, B.H., & Cupach, W.R. (2007). The state of the art of stalking: Taking stock of the emerging literature. *Aggression and Violent Behavior, 12*, 64–86.
- Stankiewicz, J. (2016). Recydywa wśród młodocianych sprawców przestępstw w świetle teorii społecznego uczenia się. *Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM, 6*, 223–239.

- Staręga, M. (2012). Stalking jako nowy czyn zabroniony w polskim kodeksie karnym. Aspekt prawny oraz znaczenie społeczne. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Seria: Administracja i Zarządzanie*, 94 (21), 191–201.
- Storey, J.E., Hart, S.D., Meloy, J., & Reavis, J.A. (2009). Psychopathy and Stalking. *Law and Human Behavior*, 33 (3), 237–246.
- Szelegiewicz, A. (2013). *Stalking i przywłaszczenie tożsamości w polskim prawie karnym – zagadnienia wybrane*. IUS NOVUM, 3, 64–85.
- Szopa, B. (2016). Uporczywe nękanie – statystyka za lata 2015–2016, <https://stalking.com.pl>. Dostęp: 12.07.2017.
- Tjaden, P., & Thoennes, N. (1998). *Stalking in America: Findings from the national violence against women survey* (NCJ 169592). Washington, DC: National Institute of Justice Centers for Disease Control and Prevention.
- Tjaden, P., Thoennes, N., & Allison, C.J. (2000). Comparing stalking victimization from legal and victim perspectives. *Violence and Victims*, 15, 7–22.
- Tracewicz, K. (2013). Uwarunkowania przestępstw seksualnych. *Studia Warmińskie* 50, 169–183.
- Vetulani, J. (2013). Neurochemia impulsywności i agresji. *Psychiatria Polska*, XLVII, 1, 103–115.
- Weller, M., Hope, L., & Sheridan, L. (2013). Police and public perceptions of stalking: The role of prior victim-offender relationship. *Journal of Interpersonal Violence*, 28 (2), 1–20.
- Westrup, D., & Fremouw, W.J. (1998). Stalking Behavior: A literature review and suggested functional analytic assessment technology. *Aggression and Violent Behavior*, 3 (3), 255–274.
- Wójciak, P., Remlinger-Molenda, A., & Rybakowski, J. (2012). Rola oksytocyny i wazopresyny w czynności ośrodkowego układu nerwowego i w zaburzeniach psychicznych. *Psychiatria Polska*, 46 (6), 1043–1052.
- Zona, M.A., Sharma, K.K., & Lane, J.C. (1993). A comparative study of erotomatic and obsessional subjects in a forensic sample. *Journal of Forensic Science*, 38, 894–903.
- Zona, M.A., Palarea, R.E., & Lane, J.C. (1998). Psychiatric diagnosis and the offender – victim typology of stalking. In J.R. Meloy (Ed.), *The psychology of stalking: Clinical and forensic perspectives* (pp. 69–84). San Diego, CA: Academic Press.
- Yanowitz, K.L. (2006). Influence of gender and experience on college students' stalking schemas. *Violence and Victims*, 21 (1), 91–99.